

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه هنر اصفهان
دانشکده هنرهای تجسمی
گروه نقاشی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته نقاشی

تقابل خیر و شر در نگارگری قرن ۸ هجری قمری

استاد راهنما:
دکتر اصغر جوانی

استاد مشاور:
دکتر نسرین فقیه ملک مرزبان

پژوهشگر:
شیوا ولیان

اسفند ماه ۱۳۸۸

اظهارنامه‌ی دانشجو

اینجانب...شیوا ولیان.....دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته.....نقاشی.....

گرایش.....نقاشی.. گروه.....نقاشی.....دانشکده.....هنرهای تجسمی....دانشگاه هنر اصفهان
به شماره ی دانشجویی.....۸۶۲۱۳۰۸۱۰۹..... گواهی می نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان نامه
بلعنوانتقابل خیر و شر در نگارگری قرن ۸ هجری قمری.....توسط شخص اینجانب انجام شده و
صحت و اصالت مطالب نگارش شده مو رد تأیید می باشد و در موارد استفاده از کار دیگر محققان به
مرجع مورد استفاده اشاره شده است. همچنین گواهی می نمایم که مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون
برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری ارائه نشده است و در تدوین متن
پایان نامه چارچوب مصوب دانشگاه را به طور کامل رعایت کرده‌ام.

امضاء دانشجو:

تاریخ:

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از
تحقیق، همچنین چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه
و اقتباس از این
پایان نامه کارشناسی ارشد، برای دانشگاه هنر
اصفهان محفوظ است.
نقل مطالب با ذکر منبع بلامانع است.

دانشگاه هنر اصفهان
دانشکده... هنرهای تجسمی
گروه... نقاشی.....

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته... نقاشی... گرایش... نقاشی... .
خانم... شیوا ولیان... تحت عنوان:
تقابل خیر و شر در نگارگری ایرانی قرن ۸ هجری قمری

ارایه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای درجه ی
کارشناسی ارشد که در تاریخ ... توسط هیأت داوران زیر بررسی و با نمره.....درجه به تصویب نهایی
رسید.

۱- استاد / استادان راهنمای پایان نامه آقای/خانم دکتر
با مرتبه علمی امضاء

۲- استاد / استادان مشاور پایان نامه آقای/خانم دکتر
با مرتبه علمی امضاء

۳- استاد / استادان داور داخل گروه آقای/خانم دکتر
با مرتبه علمی امضاء

۴- استاد / استادان داور خارج از گروه آقای/خانم دکتر
با مرتبه علمی امضاء

کاربرگ چکیده‌ی فارسی پایان نامه های دانشجویان کارشناسی ارشد

نام خانوادگی دانشجو: ولیان	نام: شیوا
استاد/استادان راهنما: دکتر اصغر جوانی	استاد/استادان مشاور: دکتر نسرین فقیه ملک مرزبان
تاریخ دفاع:	تعداد صفحه‌ی پایان نامه: ۱۳۶ صفحه
رشته: نقاشی	گرایش: نقاشی
کلید واژه ها: خیر - شر - نگارگری - اسطوره - ایران - اسلام	گروه: نقاشی
	دانشکده: هنرهای تجسمی
عنوان پایان نامه:	
تقابل خیر و شر در نگارگری های قرن ۸ هجری قمری	
چکیده: (حداکثر دو صفحه)	
<p>فرهنگ و ادب پارسی از ابتدا همواره مشحون از انگاره های اساطیری بوده، و به نوعی سعی در تکرار و بیان دیگر گونه ی هر آن چه در باور روزگاران گذشته وجود داشته، دارد . ادب دیرین ایران زمین مملو از رزم و جدال است، چه، جدال روشنی و تاریکی، هرمزد و اهریمن، خیر و شر ... آغاز گر خلقت است و زمان . این تقابل نه در سرزمین پارس، که در اساطیر باستان دیگر سرزمین ها نیز قابل رد گیری است . مبارزه ی بین دو ضد، در اساطیر، نخستین به حرکت در آورنده ی گردونه ی کیهان و خلقت است. خلقت از این تقابل آغاز می شود و این رزم آغازین الگویی برای نبرد و تقابل همیشگی خیر و شر در دین و فرهنگ و آثار ادبی می گردد.</p> <p>چنین است که در حماسه های خلق شده در قرون پس از اسلام نیز، رد اصول و انگاره های نخستین این نبرد را می توان یافت. حماسه، شرح دلاوری هاست؛ شرح مبارزه و درگیری بین دو پهلوان، دو سپاه، دو شاه، دو حیوان، یا پهلوان و موجودی اسطوره ای (و غالباً شر) است. الگوی این نبرد، همان است که می توان در ادب پهلویک و پارسیک و سغدی مشاهده کرد . چنین است که ادب حماسی (و به طور اخص شاهنامه ی فردوسی که شاخص ترین اثر حماسی پارسی است) مملو از مبارزاتی است که با پی گیری و ریشه یابی عناصر در گیر در آن ها، به همان الگوی نخستین می رسیم .</p>	

نه تنها ظاهر و کنش پهلوانان حماسه به پهلوانان اساطیری شبیه است، بلکه مشابهت ظاهر و کنش حیوانات و موجودات غریب موجود در حماسه را با موجودات اسطوره ای نمی توان انکار کرد . دیو های شاهنامه ه، شبیه به کماله دیوان همدست اهریمنند؛ اژدها، همان است که در توصیف اژی دهاک گفته شده؛ زنان جادو، به پئیریکای اوستا شبیه اند و توصیفات پهلوانان نماینده ی نیکی، منطبق با پهلوانان ادب گاهانی است.

به این ترتیب، شاهنامه بیانی دوباره از اساطیر باستانی ارائه می دهد و این رزم های توصیف شده در حماسه، در قرون بعد توسط نگارگران پارسی تصویر می شوند. این چنین، تصاویر نگارگری نیز، این توصیفات را به دقت بازنمایی کرده اند.

فرض نخستین این پژوهش بر این قرار گرفته است که باورها و عقاید موجود، تأثیراتی در بیان تصویری این نگار ه ها نهاده اند که در این تحقیق با روش توصیفی، تحلیلی، و تاریخی بدان می پردازیم.

حال پرسش این است که این نگارگری ها، در بازه ی زمانی متعلق به قرن هشتم هجری - که نه تنها اوج نگارگری ایرانی است، بلکه تقابل چند مکتب مختلف را نیز در شیراز و تبریز شامل می شود- چ گونه این عناصر وارد شده از اساطیر باستان به شاهنامه را تصویر کرده اند و تا چه حد در این کار موفق بوده اند . به بیان بهتر این که چه تفاوت ها و شباهت هایی از نظر ریخت شناسی موجودات خیر و شر در نگاره های تصویر شده در مکاتب این دوره وجود دارد و باورهای دینی چه تأثیری در این تصاویر داشته است؟

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
و	پیشگفتار.....

فصل اول : کلیات تحقیق

۱- ۱- بخش اول : تعریف واژه ها

۴	۱- ۱- ۱ . تعریف اسطوره.....
۶	۱- ۱- ۲ . تعریف حماسه.....

۱- ۲- بخش دوم : دوگانه باوری در مذاهب و باورهای ایران باستان

۷	۱- ۲- ۱ . دوگانه باوری در ایران باستان.....
---	---

فصل دوم : ادبیات تحقیق

۱- ۲- بخش اول : خبی و شر در ایران باستان

۱۵	۲- ۱- ۱ . آیین ژروان.....
۱۷	۲- ۱- ۲ . خلقت خبی و شر در ایران باستان.....
۲۱	۲- ۱- ۳ . آیین زرتشت.....
۲۵	۲- ۱- ۴ . مظاهر خیر در ایران باستان.....
۲۸	۲- ۱- ۵ . مظاهر شر در ایران باستان.....
۲۹	۲- ۱- ۶ . نبرد مظاهر خیر و شر در آیین زرتشت.....

۲ - ۱ - ۷ . آیین مانی ۳۱

۲ - ۲ - بخش دوم : نماد های خبی و شر در اساطیری

۲ - ۲ - ۱ . عناصر خیر و شر در اساطیر، ادیان، ادبیات و

نگاره های مصور کتب خطی ۳۵

۲ - ۲ - ۲ . ابلیس ۳۵

۲ - ۲ - ۳ . ازدها ۳۶

۲ - ۲ - ۴ . اهریمن ۳۹

۲ - ۲ - ۵ . پری ۴۰

۲ - ۲ - ۶ . جن ۴۱

۲ - ۲ - ۷ . دیو ۴۳

۲ - ۲ - ۸ . سیمرغ ۴۶

۲ - ۲ - ۹ . غول ۴۷

۲ - ۲ - ۱۰ . فرشته (ملک) ۴۸

۲ - ۲ - ۱۱ . دیگر موجودات زیانکار در فرهنگ عامه ۴۹

۲ - ۳ - بخش سوم : خبی و شر در باورها

۲ - ۳ - ۱ . خیر و شر در ادیان ۵۰

۲ - ۳ - ۲ . خیر و شر در حکمت اشراق ۵۴

۵۸ ۲ - ۳ - ۳ . خیر و شر در فلسفه.....

۶۱ ۲ - ۳ - ۴ . تقابل خیر و شر در ادبیات فارسی.....

۶۲ ۲ - ۳ - ۵ . تقابل خیر و شر در شاهنامه.....

۲ - ۴ - بخش چهارم: ایلخانان

۷۰ ۲ - ۴ - ۱ . ویژگی های نگارگری ایرانی.....

۷۳ ۲ - ۴ - ۲ . ویژگی کلی دوره ی ایلخانان مغول.....

۲ - ۴ - ۳ . ویژگی های زیباشراختی مکتب ایلخانی (مغول)،

تبریز..... ۷۵

۷۶ ۲ - ۴ - ۴ . جامع التواریخ.....

۷۸ ۲ - ۴ - ۵ . شاهنامه ی دموت.....

۸۴ ۲ - ۴ - ۶ . کليلة و دمنه.....

۸۵ ۲ - ۴ - ۷ . مکتب شیراز.....

۲ - ۵ - بخش پنجم: آل اینجو

۸۷ ۲ - ۵ - ۱ . ویژگی های مکتب شیراز دوره ی آل اینجو.....

۹۱ ۲ - ۵ - ۲ . شاهنامه های کوچک.....

۹۵ ۲ - ۵ - ۳ . نسخه خطی شاهنامه سال ۷۳۳ هـ . ق.....

۹۸ ۲ - ۵ - ۴ . معراج نامه.....

۲ - ۶ - بخش ششم: آل مظفر

۲-۶-۱ . ویژگی های زیباشناختی مکتب آل مظفر ۹۸

۲-۶-۲ . شاهنامه های دوران آل مظفر ۱۰۰

۲-۷- بخش هفتم: آل جلای

۲-۷-۱ . ویژگی کلی دوره ی آل جلایر ۱۰۲

۲-۷-۲ . ویژگی های زیباشناختی مکتب آل جلایربغداد ۱۰۲

۲-۷-۳ . نسخه های مصور دوره ی آل جلایر ۱۰۳

۲-۷-۴ . عجایب المخلوقات قزوینی ۱۰۴

۲-۷-۵ . دیوان سلطان احمد جلایر ۱۰۵

۲-۷-۶ . دیوان خواجهی کرمانی ۱۰۵

فصل سوم : تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری

۳-۱- نتیجه گیری ۱۰۹

۳-۲- تجزیه و تحلیل ۱۱۱

فهرست منابع

فهرست کتاب ها ۱۲۶

فهرست مقاله ها ۱۲۹

فهرست منابع تصاویر ۱۳۱

بخش عملی

پروژه عملی ۱۳۲

پیش گفتار

جستار حاضر، در پی طرح پرسش درباره‌ی نتایج تطابق ریخت‌شناسی موجودات و انگاره‌های خیر و شر با الگوهای موجود در باورهای دینی پیش از اسلام، ادب پهلوی، و کتب باستانی و اساطیر ایران باستان، به تاریخ شکل‌گیری حماسه پرداخته و در پی آن، با نگاهی به تاریخ قرن هشت هجری، نگاره‌ها را از این دوره را که تقابل نیروهای خیر و شر در آن مشهود است، انتخاب کرده و به عنوان شاهد و پاسخ پرسش بدان‌ها می‌پردازد. نتایج تحقیق در باره‌ی تقابل خیر و شر در نگارگری قرن هشت هجری، توسط تحقیق توسعه‌ای (به همراه جداول و تحلیل) گردآوری و بیان شده است.

این پلیمان‌نامه در کل از لحاظ محتوا به سه فصل مجزا تقسیم شده که بخش نخست به معرفی کلیات تحقیق، بیان مسئله و اهمیت تحقیق می‌پردازد. همچنین در این فصل دو بخش تعریف واژه‌ها و دو گانه باوری در مذاهب و باورهای ایران زمین را داریم.

فصل دوم به نام «خیر و شر در ایران باستان»، نخست مفاهیم کلی را در این رابطه بیان کرده، و سپس به ریشه‌های آن در ایران می‌پردازد. این فصل شامل هفت بخش می‌باشد. در بخش نخست خیر و شر در ایران باستان بررسی می‌گردد که برای دریافت این ریشه‌ها، دین زروان و تأثیر آن در عقاید بعدی و خلقت خیر و شر در آن، مورد پژوهش قرار می‌گیرد و سپس دین زرتشت و مظاهر خیر و شر در این دین و پس از آن چگونگی نبرد خیر و شر در "دین بهی" بررسی می‌گردد.

بخش دو، که «نمادهای خیر و شر در اساطیر» نام دارد، مصادیق دو گروه را در فرهنگ و ادب و باور عامه بررسی می‌کند. نمونه‌هایی چون ابلیس، اژدها، اهریمن، پری، جن، دیو، سیمرغ، غول و فرشته و ... معرفی می‌گردند.

بخش سه به معرفی «خیر و شر در باورها» اختصاص دارد که در آن نخست نگاهی به این تقابل در ادیان افکنده، سپس به طور نمونه حکمت اشراق را از دین اسلام بررسی کرده و سپس به ادبیات و به طور اخص شاهنامه‌ی فردوسی می‌پردازیم تا سیر تحول و تطور اساطیر به ادیان و حماسه و ادب ملی روشن‌تر گردد.

بخش چهارم این پایان نامه به تاریخ قرن هشتم هجری و ویژگی های نگارگری مکاتب موجود در این بازه ی زمانی و کتب تصویر شده در آن پرداخته و نمونه هایی از نگارگری ها ی حاوی تقابل این دوگانگی را بررسی و تحلیل می کند.

در ادامه از این بخش که مربوط به «ایلخانان» است، به نخستین سلسله ی قرن هشت از لحاظ تاریخی می پردازیم؛ ویژگی های نگارگری ایرانی به طور کل و به طور جزء ویژگی های کلی دوره ی ایلخانان مغول و زیبایی شناسی حاکم بر مکتب ایلخانی را بررسی کرده و نسخه های مصور شده در این دوره چون جامع التواریخ، شاهنامه ی دموت، کلیله و دمنه را شرح داده شده است.

در بخش پنجم یعنی «آل اینجو»، به ویژگی های کلی مکتب شیراز آل اینجو پرداخته و نسخه های مصور این دوره چون شاهنامه های کوچک، شاهنامه ی ۷۳۳ ه. ق، و معراج نامه را بررسی می کنیم.

بخش ششم، «آل مظفر» نام دارد که به دوره ی مظفریان و مکتب نگارگری آنان در شیراز پرداخته و به طور نمونه شاهنامه ی آل مظفر را از این بازه ی تاریخی بررسی می کنیم.

بخش هفتم این پژوهش، «آل جلایر» است که پس از بررسی ثلثیخی این دوره، به ویژگی های کلی و زیبایی شناسی این مکتب پرداخته و نسخه های مصور این دوره چون عجایب المخلوقات قزوینی، دیوان سلطان احمد جلایر، و دیوان خواجوی کُمانی بررسی می شود.

فصل سوم پیرامون تجزیه و تحلیل و نتیجه گیری یافته های تحقیق صورت گرفته و شامل نوزده جدول در مورد مطالب بررسی شده می باشد که نتیجه و پاسخ سوال های مطرح شده در آن بیان شده است. در نهایت نیز مشکلات حین انجام کار و پیشنهادات مطرح شده است.

این چنین تلاش بر آن است که سیر و اضح و کاملی به سوی مطرح کردن نظریه ی این پژوهش طی شود و به تمامی پرسش های مطرح شده در آغاز این جستار پاسخ داده شده باشد.

فصل اول

کلیات تحقیق

فصل اول

بیان مسئله

در طرح کلی ساختار اساطیر ایران، نوعی باور به دوگانگی در طبیعت، در وجود انسان و در نیروی متعارض موجود در جهان وجود دارد. از مهمترین وجوه این تقابل ها، نبردی مداوم بین خیر و شر است که از ابتدای آفرینش شاهد آن هستیم.

فرهنگ و ادب پارسی از ابتدا همواره مملو از نشانه های اساطیری بوده، و به نوعی سعی در تکرار و بیان دیگر گونه ی هر آن چه در باور روزگاران گذشته وجود داشته، دارد. ادب دینی ایران زمین مشحون از رزم و جدال است، چه، جدال روشنی و تاریکی، هرمزد و اهریمن، خیر و شر... آغاز گر خلقت است و زمان. این تقابل نه در سرزمین پارس، که در اساطیر باستان دیگر سرزمین ها نیز قابل رد گیری است. مبارزه ی بین دو ضد، در اساطیر، نخستین به حرکت در آورنده ی گردونه ی کیهان و خلقت است. خلقت از این تقابل آغاز می شود و این رزم آغازین الگویی برای نبرد و تقابل همیشگی خیر و شر در دین و فرهنگ و آثار ادبی می گردد.

از آنجا که مفاهیم خیر و شر در نهاد انسان قرار دارد، در سیر تکامل و تحول آن از اسطوره به دین و پس از آن در ادبیات، نمود های گوناگون فرهنگی را در جامعه پدید آورده است.

چنین است که در حماسه های خلق شده در قرون پس از اسلام نیز، رد اصول و انگاره های نخستین این نبرد را می توان یافت. حماسه، شرح دلاوری هاست؛ شرح مبارزه و درگیری بین دو پهلوان، دو سپاه، دو شاه، دو حیوان، یا پهلوان و موجودی اسطوره ای (و غالباً شر) است. الگوی این نبرد، همان است که می توان در ادبیات

پهلوی و پارسی و سغدی مشاهده کرد. چنین است که ادب حماسی (و به طور اخص شاهنامه ی فردوسی که شاخص ترین اثر حماسی پارسی است) مملو از مبارزاتی است که با پی گیری و ریشه یابی عناصر در گیر در آن ها، به همان الگوی نخستین می رسیم.

با توجه به عنوان پایان نامه، ابتدا سابقه خیر و شر در اساطیر ایران، مطرح خواهد شد و به دلیل گستردگی ایجاد این مسئله تاریخ مورد بررسی به قرن ۸ هـ ق که شامل مکاتب تبریز، بغداد و شیراز است، م حدود گشته که این قضیه امکان مقایسه بین این مکاتب را امکان پذیر می سازد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

بیان این دوگانگی و تقابل در اعصار مختلف به زبان های متفاوت انجام شده است و شناخت انواع مختلف این بیان ها در تمدن ها و زمان های گوناگون، بخشی از شناخت تاریخ، و از طریقی آن روشنگر هستی شناسی اجتماعی است.

بی تردید شناخت فرهنگ و اجتماع کنونی نیز بر پایه های تاریخ اجتماعی آن استوار است و هر تلاشی در شناخت و دسته بندی آثار هنری، جامعه شناسی و فرهنگ جامعه را روشنتر می سازد.

پیشینه تحقیق

باور ایرانیان قدیم به خیر و شر در فره ننگ و هنر این مرز و بوم به وفور یافت می شود، بنابراین از لحاظ مفهومی در کتاب های بررسی اساطیر به این موضوع پرداخته شده است؛ از قبیل تاریخ اساطیر ایران نوشته ژاله آموزگار، اساطیر ایران تألیف جوزف کمبیل، شناخت اسطوره های ایرانی نوشته جان هیلنز، اسطوره های ایرانی تألیف وستا سرخوش کرتیس.

همچنین پایان نامه هایی به این زمینه پرداخته اند، اما به صورت جداگانه مخصوصاً در مورد قرن ۸ هجری قمری تحقیقی صورت نگرفته است.

- پایان نامه نیوشا آشتیانی به راهنمایی استاد محمدعلی بنی اسدی به نام موجودات افسانه ای (بررسی تصاویری از انسان و حیوان و ترکیب آنها در نگاره های قدیم ایران و جهان - ۱۳۸۵)، مربوط به گروه گرافیک دانشگاه آزاد تهران مرکز. در این پایان نامه مجموعه ای از موجودات افسانه ای و شگفت آور که ساخته تخیل بشری می باشند و در تمام داستانهای کهن و منظومه های حماسی و اساطیری و نگاره های قدیم ایران و جهان

وجود دارند مورد تحقیق قرار گرفته اند. نتیجه اینکه در افسانه ها، موجودات در دو قالب نر و ماده به صورت زیان کار و سودمند به عنوان مظاهری از شر و ویرانگری و خیر و نیکی نقش داشته اند و در سر راه آدمیان قرار گرفته اند که این موجودات خیالی به نوعی بیان کننده درون و ذات انسانها می باشند.

- بررسی دو قطب خیر و شر از ابتدا تا تصویرسازی امروز نام پایان نامه دیگری است که توسط پریسا تشکری و به راهنمایی استاد منوچهر رخشان که به تاریخ ۱۳۸۲ تدوین شده است. مطالعه حاضر از نخستین قدم هایی است که شناخت ریشه شخصیت پردازی، آفرینش شخصیت های خیر و شر و اهمیت آن را در تصویرسازی کتاب کودک مورد بررسی قرار داده و این پایان نامه در دانشگاه آزاد تهران مرکز موجود است.

- بررسی قوای خیر و شر در ایران به ویژه نقاشی سده ۹ هجری قمری رساله ای است که توسط م نیره فدایی و به راهنمایی استاد احمد نادعلیان که در تاریخ ۱۳۸۲ نوشته شده است. هدف این پژوهش بررسی نماد خیر و شر در اساطیر ایران از ادوار کهن تا دوره های اسلامی و نقش آنان در تفکر و اذهان ایرانیان و بازتاب آنها به ویژه در هنر نقاشی سده ۹ هجری قمری است که منجر به تحول این نمادها در هنر ایران شده است.

- مظاهر خیر و شر در نگارگری عهد تیموریان و صف و یان توسط هلنا شین دشتگل به راهنمایی استاد محمدعلی رجبی در دانشگاه الزهرا به تاریخ ۱۳۸۱ تالیف شده است. در این تحقیق به منظور آشنایی و شناخت این مظاهر در نگارگری ایران که بیشتر از شاهنامه فردوسی نشات گرفته و نیز روایات اسلامی از جمله قصص قرآنی، جلوه های بارز خیر و شر در نسخه های خطی و مصور عهد تیموریان و صفویان مورد بررسی قرار داده است.

- بررسی نقش دیو و فرشته به عنوان نمادهای تصویری خیر و شر در اساطیر ایران (از دوره باستان تا پایان قاجار) توسط آزاده ذکریایی و به راهنمایی استاد مهرانگیز مظاهری در دانشگاه الزهرا به تاریخ ۱۳۸۵ نوشته شده است. در این پایان نامه با درک رابطه متقابل اندیشه و هنر و با در نظر گرفتن بستر تاریخی، فرهنگی، دینی و ... مفاهیم خیر و شر را تا رسیدن به نقوش دیو و فرشته دنبال کرده و بدین صورت، تحول یک نماد را از اندیشه تا تصویر و اینکه این نقوش چگونه در طول تاریخ هنر ایران در اشکال گوناگون تجلی یافته اند، مورد تحلیل قرار داده است.

ضمناً لیست مقالاتی که دارای مضامین خیر و شر می باشد و در این پایان نامه مورد استفاده قرار گرفته، در فهرست منابع ذکر گردیده است.

فرضیه و پرسش تحقیق

فرض نخستین این پژوهش بر این قرار گرفته است که باورها و عقاید موجود، تأثیراتی در بیان تصویری این نگاره ها نهاده اند که در این تحقیق با روش توصیفی، تحلیلی، و تاریخی بدان می پردازیم.

حال پرسشی که مطرح می شود این است که این نگارگری ها، در دوره ی زمانی متعلق به قرن هشتم هجری - که نه تنها شروع اوج نگارگری ایرانی است، بلکه تقابل چند مکتب مختلف را نیز در شیراز و تبریز و بغداد شامل می شود- چگونه این عناصر وارد شده از اساطیر باستان به شاهنامه را تصویر کرده اند و تا چه حد در این کار موفق بوده اند. به بیان بهتر این که چه تفاوت ها و شباهت هایی از نظر ریخت شناسی موجودات خیر و شر در نگاره های تصویر شده در مکاتب این دوره وجود دارد و باورهای دینی چه تأثیری در این تصاویر داشته است؟

خیر و شر، نمونه ای از تقابل های بی شمار مثبت و منفی موجود در طبیعت است که در هر زمان به زبانی روایت شده و نتایج مختلفی از آن حاصل آمده است.

بررسی روند شکل گیری این طرز بیان ها در تاریخ، پایه ای است بر شکل ظهور فعلی آن در جامعه معاصر و به گونه ای می توان اخلاق شناسی معاصر را نیز در رابطه تنگاتنگ با این بیان های متفاوت داشت.

بخش اول : تعریف واژه ها

در ابتدا لازم است که دو واژه اسطوره و حماسه پیش از پرداختن به موضوع اصلی تعریف شوند.

تعریف اسطوره

واژه ی «اسطوره» در زبان پارسی و امواژه ای است برگرفته از زبان عربی . «الاسطوره» و «الاسطیره» در زبان عرب به معنای روایت و حدیثی است که اصلی ندارد . اما این واژه ی عربی خود و امواژه ای است از اصل یونانی historia به معنای استفسار، تحقیق، اطلاع، شرح و تاریخ؛ و از دو جزء ترکیب یافته است : یکی واژه ی histor به معنای داور و دیگری پسوند -ia. واژه ی histor با مصدر یونانی idein، به معنای دیدن، خویشاوند است. واژه های لاتینی videre، به معنای دیدن، یونانی eidenai، به معنای دانستن، سنسکریت vidya و اوستا

vaedyā، به معنای دانش، و فارسی «نوید» به معنای خبر خوش، مژده و بشارت، با این واژه هم ریشه اند. ریشه ی هند و اروپایی نخستین این واژه های خویشاوند -vid است.

در زبان عربی، اساطیر جمع مکسر واژه ی اسطوره است. در زبان پارسی نیز این صورت جمع بکار می رود، اما از آن، اغلب معنای مجموعه ی دستاورد یک قوم در این زمینه ی اعتقادی مستفاد می شود، مانند اساطیر ایرانی، اساطیر یونانی و جز آن، که مقصود از آن تنها کنار هم چیدن تعدادی اسطوره ی پراکنده نیست، بلکه اساطیر یک قوم به صورت یک مجموعه در نظر است. اما این گونه معنا و مفهوم واژه ی اساطیر در زبان پارسی عمومیت ندارد و گاه اصطلاح اساطیر جز در کنار هم قرار داشتن ساده ی اسطوره ها معنایی نمی دهد و فقط همان جمع مکسر واژه ی اسطوره است.^۱

ارسطو فیلسوف و حکیم یونانی که در قرن ۴ قبل از میلاد می زیسته در کتاب معروف «فن شاعری» واژه ی اسطوره را به معنی روایت و افسانه ی تمثیلی به کار برده است.^۲

هر چند اسطوره در دیدگاه های گوناگون تعاریف و تعابیر متعدد دارد، اما در یک کلام می توان آن را چنین تعریف کرد: اسطوره عبارت است از روایت یا جلوه ای نمادین درباره ی ایزدان، فرشتگان، موجودات فوق طبیعی، و به طور کلی جهان شناختی که یک قوم برای تفسیر خود از هستی به کار می بندد، اسطوره سرگذشتی راست و مقدس است که در زمانی ازلی رخ داده و به گونه ای نمادین، تخیلی و وهم انگیز می گوید که چگونه چیزی پدید آمده، هستی دارد، یا از میان خواهد رفت؛ و در نهایت اسطوره به شیوه ای تمثیلی کاوشگر هستی است.

به عبارتی، اسطوره بینشی شهودی است. بینش جوامع ابتدایی و تفسیر آن ها از جهان به گونه ی اسطوره جلوه گر می شده است، و هر چند در ردیف حماسه، افسانه، و قصه های پریان قرار می گیرد، اما با آن ها متفاوت است. باورهای دینی انسان نخستین از اسطوره ها آغاز می گردد و بعد ها در زمان های متأخرتر، به گونه ی ادیان شکل می گیرد. پس اسطوره به یک عبارت، دین و دانش انسان نخستین و داشته های معنوی اوست، دانشی که بیشتر جنبه ی شهودی و نمادین دارد و از قوانین علمی ادوار بعد به دور است.^۳

^۱ - بهار، مهرداد، پژوهشی در اساطیر ایران، تدوین توسط چاپ چهارم کتابون مزداپور. تهران: نشر آگه، ۱۳۸۱. ص ۳۴۳
^۲ - درویشیان، علی اشرف، و رضا خندان. فرهنگ و افسانه های مردم ایران. چاپ دوم. تهران: انتشارات کتاب و فرهنگ، ۱۳۷۹. ص ۲۴

^۳ - اسماعیل پور، ابوالقاسم. اسطوره، بیان نمادین. چاپ اول. تهران: نشر سروش، ۱۳۷۷، ص ۱۳